

Anıtsal Yapı Cephelerindeki Kültürel Yansımaların İncelenmesi: Mardin Dereiçi (Kıllıt) Köyü Örneği

Examining the Cultural Reflections in Monumental Building Facades: A Case Study of Mardin Dereiçi (Kıllıt) Village

Işlay GENÇ*

Prof. Dr. Fatma Demet AYKAL**

DOI: 10.46641/medeniyetsanat.1451353

Araştırma Makalesi / Research Article

Öz

Mardin'in Savur ilçesine bağlı Dereiçi (Kıllıt) Köyü büyük ölçüde terk edilmiş eski bir Süryani köyüdür. Geçmişte büyük ve önemli bir Süryani yerleşimine tanıklık eden köyde Ortodoks, Protestan ve Katolik cemaatine ait yan yana üç kilise, bunlara ek olarak bir manastır ve cami yapıları bulunmaktadır. Bu durum köyün eski hoşgörüsünü yansıtmakta ve yerleşke alanını özgün kılmaktadır. Dereiçi (Kıllıt) Köyü sahip olduğu anıtsal ve geleneksel mimari yapıları ile müze köy görünümüne sahiptir. Her biri tarihi belge niteliğinde olan bu yapılar içinde var oldukları geleneksel kültürün yansıması olarak günümüze aktarılmaktadır. Bu yapıların özgün hali cephelerine de yansımaktadır. Mimari okumalarda cephe elemanlarının biçimlenişi, birbiri ile olan ilişkileri, malzemesi ve yapım tekniği cepheyi ait olduğu dönem çerçevesi içerisinde anlama ve yorumlamada bir ifade şekli olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı farklı kültür gruplarının kendi inşa ettikleri kilise yapılarının kültür ile ilişkisini incelemek, bina cephelerine taşıdıkları izleri analiz etmek ve kültürün farklı toplumlar üzerinde bıraktığı sosyal ifadeyi okuyabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Anıtsal Yapı, Cephe, Dereiçi, Kültür, Süryani

Abstract

Dereiçi (Kıllıt) Village in Savur district of Mardin is an old Assyrian village that has been largely abandoned. The village, which witnessed a significant and vital Assyrian settlement in the past, has three side-by-side churches belonging to the Orthodox, Protestant, and Catholic communities, as well as a monastery and a mosque. This reflects the old tolerance of the village and makes the settlement area unique. Today, Dereiçi village looks like a museum village with monumental and traditional architectural structures. These structures, each of which are historical documents, are brought to the present day as a reflection of the traditional culture in which they exist. The original features of these structures are also reflected in their facades. In architectural readings, the material of the facade elements, their formation, and their relationships with each other are used as a form of expression in understanding and interpreting the facade within the framework of the period to which it belongs. In this context, the study aims to examine the relationship between culture and church buildings built by different cultural groups, analyze the traces they carry on the building facades, and read about the social expression left by culture in different societies.

Keywords: Monumental Building, Facade, Stream, Culture, Assyrian

*Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, isilaykoc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0170-2106

**Prof. Dr., Dicle Üniversitesi, demetaykal@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2424-0407

Giriş

Mekanların oluşturulmasında bölgenin sahip olduğu iklim, topografya, malzeme ve yapım teknikleri etkilidir. Ancak bununla birlikte mekanların şekillendirilmesinde kültür, yaşam biçimi, örf ve âdet gibi fiziksel olmayan etkenlerin de yeri önemlidir. Rapaport (1969: 632-633)'a göre, mekânın şekillenmesindeki asıl değişken kültürdür ve insan-çevre etkileşiminde temel belirleyici rolünü üstlenmektedir. Aynı zamanda bir toplum veya milletin hayat tarzı, yaşam biçimi ve bu yaşam şekline göre benimsedikleri davranışlar kültürü oluşturmaktadır (Rapaport, 1969: 632-633).

Kültür ve karakter bir yerin formu ve tarihi ile karşılıklı etkileşim içerisindedir. Zaman içerisinde her mekân, toplumun bugün ve geçmişteki yaşantısını, ortak değerlerini yansıtan kendine özgü karakterini, kültürünü ve tarihe dayalı özelliklerini bürünür. Geleneksel yerleşim alanları da toplum ruhunun somutlaştırılmış halidir ve bu somut doku yıllarca farklı katmanların üst üste gelmesiyle oluşmuştur. Aynı zamanda kendine özgü bir şekilde geçmişin izlerini taşımaya devam etmektedir (Conzen, 1960: iii-122; Conzen, 2004: 1932-1998). Her toplum kendi mekanlarını oluştururken hiyerarşik bir düzen içerisinde ilerler. Önce konutlarını, sonra yakın çevresini, sokaklarını, mahallelerini şeklinde bu örüntü devam eder. Conzen, kent planına ait üç temel ögeyi sokaklar, parseller ve binalar olmak üzere tek bir çerçevede tanımlamaktadır (Conzen, 1981: 25-53; Koc ve Aykal, 2018: 41).

Mekanların kültürel ve tarihsel önemiyle bağlantılı olarak, anıtsal cephe mimarisi ve tipolojisi de öne çıkar. Anıtsal yapılar, genellikle toplumun önemli tarihî ve kültürel değerlerini yansıtan büyük ve etkileyici yapılardır. Bu yapıların cepheleri genellikle simetrik bir düzenle tasarlanmış ve görkemli bir görünüm elde etmek için büyük ölçekli heykeller, kabartmalar ve süslemelerle donatılmıştır. Anıtsal cephe tipolojisi ise genellikle belirli bir tarihî veya mimari tarzın karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır (Asatekin, 2004: 28).

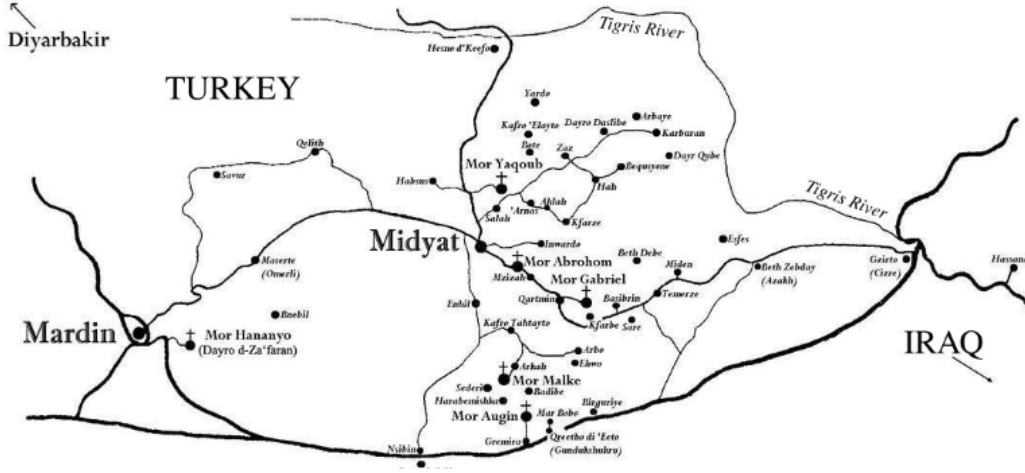
İnsanlar, kendi kültürleri çerçevesinde sivil ve anıtsal mimariyi farklılaştırarak, tasarımlarına kültürel izler eklerler. Bu izlerin belirgin bir şekilde görülebildiği yerlerden biri Mardin iline bağlı Savur ilçesidir. Savur; içerisinde Artuklu, Eyyubi ve Osmanlı dönemine ait birçok yapı bulundurmaktadır. Savur ilçe merkezi ve merkeze bağlı köy-mahallelerde bulunan kültür varlıkları, Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 2487-2488 sayılı kararı doğrultusunda 2014 tarihinde envantere alınmıştır (SYP, 2016: 96). İlçe de Süryanilere ait birçok manastır, kilise ve şapel yapısı da mevcuttur. Bu yapıların cepheleri genellikle yerel mimari tarzlarıyla uyumlu olarak inşa edilmiştir. Cephelerde sıklıkla gözlemlenen özellikler arasında yüksek ve geniş giriş kapıları, kemerli pencereler ve nişler yer alır. Ayrıca, bazı kiliselerde özellikle çan kuleleri gibi belirgin unsurlar da cepheleri hareketlendirmektedir. Ancak Savur'un tarihî ve kültürel mirasında yer alan bazı özel yapılar farklı özelliklere sahiptir. Mor Dimet Manastırının özellikleri incelendiğinde, tipik bir kilise yapısından ziyade, manastır kompleksi olarak daha karmaşık bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Habis Mevkii Kaya Kilisesi'nin cepheleri ise doğal kayaya uyumlu olarak şekillenmiş ve daha basit bir görünüme sahiptir. Bölgedeki şapel yapıları ise daha küçük ölçekli olup Mort Şimuni Şapeli'nde olduğu gibi geleneksel taş mimarisiyle inşa edilmişlerdir (Tablo 1).

Tablo 1. Süryanilere ait anıtsal yapılar.¹

Mor Dimet (Deyr-El Rih) Manastırı	Habis Mevkii Kaya Kilisesi	Mort Şimuni Şapeli
		
Konumu: Dereiçi (Kıllıt) Köyü'nün 6 km kuzeydoğusunda, Savur-Midyat Karayolunun ise yakınında yer almaktadır (Kozbe ve Güngör, 2022: 23).	Konumu: Dereiçi (Kıllıt) Köyü'nün yaklaşık 1 km kuzeydoğusunda, Habis Mevkii olarak bilinen kayalık alanın güney yamacında yer almaktadır (Kozbe ve Güngör, 2022: 29).	Konumu: Dereiçi (Kıllıt) Köyü'nün 400 m güneyinde yer almaktadır (Kozbe ve Güngör, 2022: 30).

Manastır ve kiliselerin Süryani kültürünün yaşadığı ve yaşatıldığı kaleler olduğuna inanılmaktadır. Bu düşüncenin sebebi: Süryani kültürünün maneviyat üzerine kurulu olması ve sivil yaşamdaki söz hakkının din adamlarının elinde olmasından kaynaklanmaktadır. Tarihte Süryaniler, birçok toplumun saldırısına maruz kalmış, manastır ve kiliseleri de bu saldırılar sırasında kalkan olarak kullanmışlardır. Bu savunma ihtiyacına yönelik Savur'un doğusunda bulunan Tur Abdin Bölgesinde, köylerin dört bir cephesine bir dini yapı inşa etmişlerdir. Süryanilerin yapmış oldukları mimari planlar incelendiğinde kilise cephelerinin içe dönük yapısı yine bu korunma ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Almaca, 2022: 65). Tur Abdin Bölgesi Süryanilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdir (Görsel 1) ve kelime anlamı olarak 'Köleler Dağı' veya 'Tapınanlar Dağı' olarak ifade edilmektedir. Ortadoğulu, az sayıda Katolik ve Protestan topluluğu ile birlikte büyük çoğunluğu Ortodoks Hıristiyanlarından oluşan etnik bir grup olan Süryaniler, başta Mardin ve İstanbul olmak üzere Hatay, Diyarbakır ve Şırnak gibi kentlerde yaşamaktadır (Özmen, 2017: 167).

¹ Tablodaki görseller Mardin İli Kültür Envanteri kaynağından alınmıştır (Kozbe ve Güngör, 2022: 23,29,30).



Görsel 1. Tur Abdin Bölgesi (Güsten, 2015: 2).

Çoğunlukla Tur Abdin bölgesinde yaşayan Süryani toplumunun sosyo-kültürel alanlardaki asıl belirleyicisi din konusudur. Sosyal yaşamın her parçasında din adamı, din üçlüsü ve kilise bulunmaktadır (Almaca, 2022: 71). Süryanilere ait kiliselerin farklı mezhepler tarafından inşa edilip yan yana buldukları nadir alanlardan biri ise Dereiçi (Kılıt) Köyü'dür (Soydan ve Şarman, 2013: 601; SYP, 2016: 81; Evren, 2023: 52). Köyün tarihsel gelişimine bakıldığında farklı medeniyet ve kültürlerin etkisi açıkça görülmektedir. Dereiçi (Kılıt) Köyü'nde baskın olarak üç farklı mezhebin etkileri mevcuttur. Bunlar: Ortodoks, Protestan ve Katolik mezhebine ait Süryani toplumdur. Bu toplumların etkisiyle köydeki konut alanları ve çevresi, dini ve sosyal yapılar, açık mekân kurguları birbirinden farklılaşarak şekillenmiştir. Kendi dönemlerine ait bu kültürel izleri inşa ettikleri yapılar üzerinden okuyup yorumlamak mümkündür.

Bu çalışma, Dereiçi (Kılıt) Köyü'ndeki farklı kültür gruplarının inşa ettiği kilise binalarının kültürle olan ilişkisini incelemeyi, bina cephelerindeki izleri analiz etmeyi ve kültürün farklı toplumlar üzerindeki sosyal ifadelerini okumayı amaçlamaktadır. Çalışmanın yöntemini tarihsel araştırma, görsel analiz ve karşılaştırmalı incelemeler oluşturmaktadır. Tarihsel araştırmada, kiliselerin inşa edildiği dönemin sosyal, politik ve dini koşulları incelenmiştir. Görsel analiz kapsamında, Süryani kiliselerinin dış cephe tasarımı, mimari özellikleri ve süslemeleri detaylı bir şekilde gözlemlenmiştir. Karşılaştırmalı inceleme çerçevesinde ise kiliselerin özgün özellikleri, benzerlikleri-farklılıkları ve kültürel bağlamı anlaşılmasına çalışılmıştır. Kiliselerin cephe özellikleri analiz edilirken, cepheyi oluşturan karakteristik unsurlar; cephe giriş düzeni, yapısal öğeler, yapım tekniği ve malzeme olarak ele alınmıştır. Son olarak, kiliselerin cephe özelliklerine ilişkin analiz tabloları oluşturulmuş ve bu verilere dayanarak değerlendirmeler yapılmıştır.

1. Mimaride Cephe Kavramı

Maslow (1943: 376-396)'un ihtiyaçlar hiyerarşisi piramidinin ilk basamağında söz edildiği şekilde insanlar ilk olarak yiyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını gidermek isterler. Bu durum insanlığın gelişimine paralel doğrultuda mimari yapılaşma sürecini de etkilemiştir.

Cephe kavramı da bu gelişimden etkilenen bir nesne olarak, farklı toplumlarda farklı anlamlar ifade etse de her toplumda toplumun yapısı cepheyi bir şekilde etkilemiştir. Dönemin koşullarına bağlı olarak cephenin yapım teknikleri, malzemeleri, mimari üslupları da değişim ve dönüşüme uğramıştır (Hasol, 1990: 54). Mimarının geçirdiği her farklı dönem, farklı üsluplar yapıya dönemine ait özgün özellikler kazandırmaktadır.

Cepheler yapının önemli bir parçası olup bina kabuğunun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Sacripanti tarafından cepheler: “İç ve dış mekanların ara bağlantısı, biçim ve işlev sorunlarının birlikte yoğunlaştığı alan” olarak tanımlanmaktadır (Zülkadiroğlu, 2013: 58). ‘Cephe’ kavramının İngilizce karşılığı olan ‘facade’ sözcüğü, İngilizce’de yüz manasına gelen ‘face’ sözcüğüyle eş anlamlı olan Latince ‘facies’ kavramından türemiştir. Bu bağlamda, Krier (1988: 122-131); “Eğer bir binanın yüzünden, yani cephesinden konuşuluyorsa, her şeyden önce sokağa bakan ön tarafı kastediliyor” ifadesini kullanmaktadır. Cephe ona bakan kimse için temellendirilmemiş yalın bilgi kaynağıdır ve aklın dolaysız olarak algıladığı ilk görüntüdür. Cephe olgusu sadece arkasında yer alan odaların belirlemiş olduğu formu içermez aynı zamanda binanın inşa edildiği zamanın kültürel yapısından da bahseder. Düzen ve düzenlemeye ait kriterleri gösterir, ayrıca dekorasyon ve süslemenin türlü olasılıklarını ve yaratıcılıklarını da içermektedir (Krier, 1988: 122-131).

Nitekim cephe başlangıcından bugüne kadar içinde bulunduğu her uygarlığın durumunu anlatan bir tutumla ele alınmış ve işlenmiştir. Cephe oluşumunda farklı faktörler söz konusu olup bunlardan en önemlisi çevresel etkenlerdir. Çevresel etkenleri ise doğal, yapay ve sosyal etkenler olarak sınıflandırmak mümkündür. Doğal çevrenin cephe üzerindeki etkisi, tasarım yapan kişi tarafından cepheye form verilmesi, renk seçilmesi, malzemeye karar verilmesi sırasında doğaya göre hareket edilmesi olarak ele alınır. Tasarım yapan kişi doğa ile ya tam uyum içerisinde ya da kontrast oluşturacak şekilde hareket ederek seçimini yapmaktadır. Yapı çevresindeki binaların ele alınan yapı üzerindeki etkisi de yapay çevre etkenlerine örnek teşkil etmektedir. Yapı yine aynı şekilde çevresindeki binalar ile uyum veya kontrast oluşturacak şekilde tasarlanmaktadır. Sosyal çevrenin yapıya etkisi ise çevrenin kültürel yapısının, istek ve düşüncelerinin yapı üzerine aktarılarak hareket edilmesidir (Onaran, 2000: 21).

1.1. Yapılarda Cephe Karakteristiğini Oluşturan Unsurlar

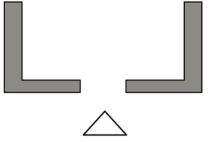
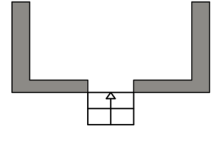
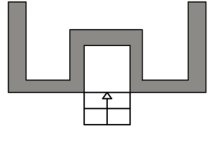
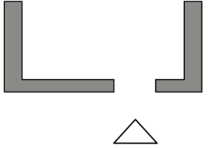
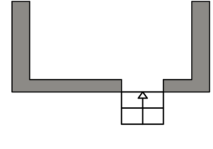
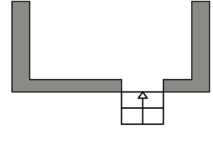
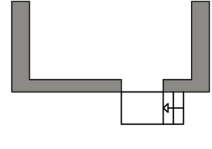
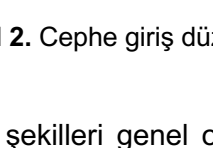
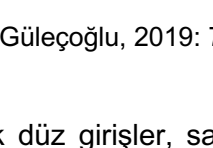
Mimari tasarım ürünlerinden biri olan cephe farklı toplumlarda farklı öneme sahip olup içinde bulunduğu dönemin özellikleri etrafında şekillenmektedir. Günün teknik koşulları, malzemesi ve mimari üslubu cepheyi oluşturan etmenlerdir ve bu etmenler kapsamında cephe karakteristiği oluşmaktadır. Çalışma kapsamında cephe karakteristiğini oluşturan unsurlar:

- Cephe giriş düzeni,
- Cephenin yapısal öğeleri ve
- Cephelerde yapım tekniği ve malzeme olarak ele alınmıştır. İncelenen bu unsurlar üzerinden kilise yapılarının cephe analizi gerçekleştirilmiştir.

1.1.1. Cephe Giriş Düzeni

Cepheler, yapıların iç konforunu sağlayan dış kabuğun önemli bileşenlerindedir ve mimari tasarımlarda binaların en çok üzerinde düşünülmesi gereken öğedir. Bina cepheleri yerleşim alanlarında hem bölgenin kimliğinin hem de binalar arasındaki silüet uyumunun en net okunabildiği unsurlardır. Yapı cepheleri: ön cephe, arka cephe ve yan cepheler olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Binalarda cephe kavramından bahsedildiğinde ilk akla gelen bölüm ön cephedir. Ön cephe konsepti diğer cephelere de yansımaktadır ve dolayısıyla bir binanın tasarım açısından en önemli bölümünü oluşturmaktadır.

Toplumların yaşayış şekillerine bağlı olarak inşa ettikleri yapıların genellikle ön cephesinde bulunan giriş düzeninde de farklılıklar meydana gelmektedir. Bahçe içerisinde konumlanan yapı ile direkt sokağa açılan yapıların cephe tasarımları farklı olduğu gibi ikisi de sokak kotlu girişlerin veya yüksek kotlu girişlerinde kendi aralarında değişiklikler oluşabilmektedir (Görsel 2).

		DÜZ GİRİŞLER	SAHANLIKLIL GİRİŞLER	NİŞLİ GİRİŞLER
SOKAK KOTLU GİRİŞLER	CEPHE ORTASINDAN			
	CEPHE KENARINDAN			
YÜKSEK KOTLU GİRİŞLER	CEPHE ORTASINDAN			
	CEPHE KENARINDAN			

Görsel 2. Cephe giriş düzeni (Güleçoğlu, 2019: 71).

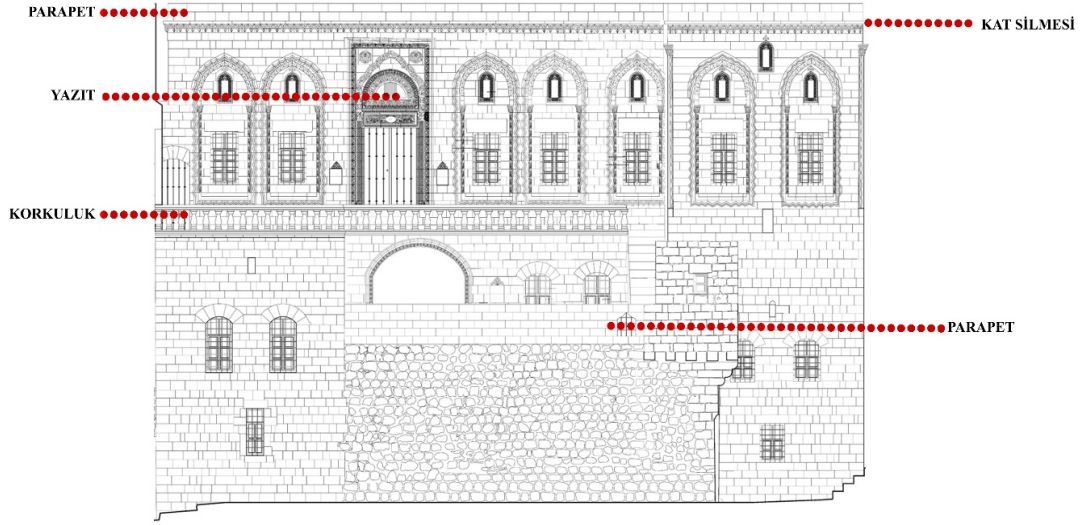
Yapıya cephesinden giriş şekilleri genel olarak düz girişler, sahanlıklı girişler ve nişli girişler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Düz kotlu girişler arazinin kot durumuna göre, sahanlıklı girişler ise sahanlığın konumuna göre tekrar bir alt sınıflandırma ile farklılaşmaktadır.

1.1.2. Cephenin Yapısal Öğeleri

Cepheyi oluşturan yapısal öğeler: duvarlar, pencereler, kapılar, parapet ve korkuluklar, silmeler ve yazıtlar olarak sınıflandırılıp çalışma kapsamında incelenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Cepheyi oluşturan yapısal öğeler.

Duvarlar	Duvarlar mimari eylemin en temel sınır öğeleridir. Duvar konumu itibariyle bir eşik görevi görmekte ve bu eşik üzerinden iki mekân arasındaki ilişkiler devam etmektedir (Selçuk ve Sorguç, 2016: 388). Doğal veya yapay yollardan elde edilmiş yapı elemanlarının üst üste yerleştirilmesi ile duvarlar oluşturulmaktadır.
Kapılar	Türk Dil Kurumu tarafından kapılar, “Bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma özelliği olan duvar veya bölme açıklığı” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Kapılar yapıların bulunduğu yerin iklim özellikleri, yapısal özellikleri ve kültürel öğelerine bağlı olarak şekillenmiştir. Dolayısıyla kapılar mekanların dilini oluşturmaktadır ve mekân kullanıcısının mekân üzerinde dışa vurum şeklidir (Demirarslan, 2020: 1221).
Pencereler	Pencere geleneksel duvarda boşluğu tanımlarken, yapı cephesinde doluluk ve boşluğu, saydamlık ve sağırlığı belirleyen, iç ve dış mekân arasında bağlantı sağlayan bir yapı elemanıdır (Uluengin, 2000: 93).
Cepheyi Oluşturan Dekoratif Yapısal Öğeler	
Parapet ve Korkuluklar	Parapet çatı, balkon veya yapının zemin ile kesiştiği alanlarda yapı boyunca koruma sağlayan mimari öğelerdir. Parapetler genel olarak taş veya betonarme olarak yerinde imal edilmektedir. Bazı teras ve döşemelerin etrafında parapet bulunmadığı bölümlerde teras ve balkonları çevreleyen korkuluklar bulunmaktadır. Yükseklikleri genelde 25-30 cm'dir.
Silmeler	Silmeler: kesit boyunca uzunlamasına devam eden, yapıyı çepeçevre saran; tavan kenarlarında, pencere ve kitabelerin etrafını çerçeveleyen yapı unsurudur. Başta işlevsel olmalarının yanı sıra sonraları süsleme amaçlı kullanılmışlardır.
Yazıtlar	Yapıların üzerinde yer alan tanıtma, tarihlendirme ve her türlü bilgilendirme amaçlı yazılan yazılara yazıtlar denilmektedir. Yazıtlar bazı kaynaklarda kitabe olarak geçmekte ve her devirde resmi bir bilgi niteliğinde veri sunması açısından önemlidir. Yazıtlarda yapının tarihi, yapının adı, yapının kimin tarafından tasarlandığı ve kimin tarafından hangi amaç için yapıldığını gösteren bilgiler bulunmaktadır. Aşağıda Mardin’de yer alan sivil mimariye ait bir yapı üzerinde yazıtlar, silmeler, parapet ve korkuluklar gösterilmiştir (Görsel 3).



Görsel 3. Cepheyi oluşturan dekoratif yapısal öğeler (Yazarların kişisel arşiv verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur).

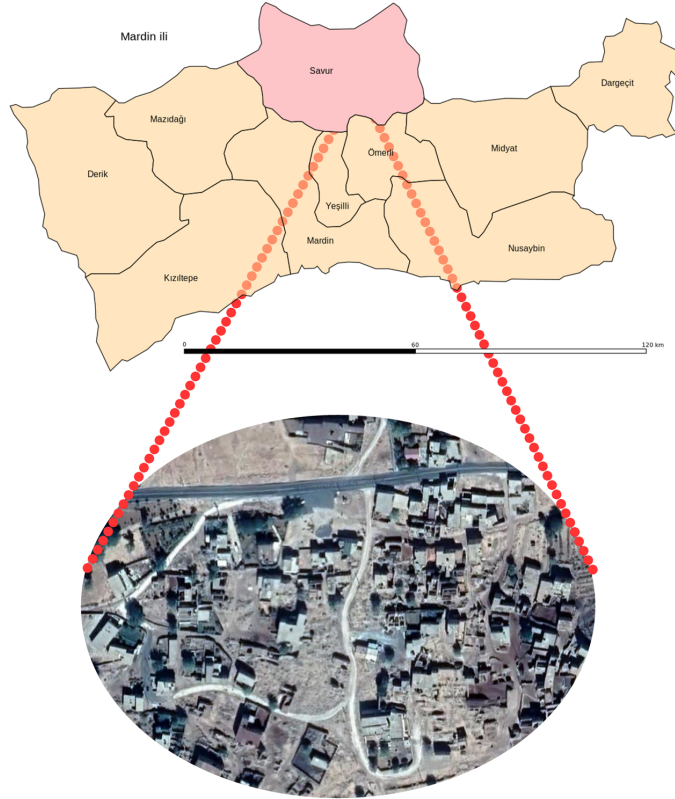
1.1.3. Yapım Tekniği ve Malzeme

Çevresel faktörler inşa edilmiş yapıların biçimini, uygulama yöntemlerini ve kullanılacak malzemesini etkilemektedir. Yapının bulunduğu çevrede bir mevsim içinde bile farklı doğal olaylar görülebilmektedir. Bu veriler göz önüne alındığında da bölgelere göre farklı yapım malzemeleri ve teknikleri ortaya çıkmıştır (Küçükerman, 1985: 117). Geleneksel yapılar incelenip malzemesine bakarak hangi yöreye, coğrafyaya ait olduğunu, yapıyı yapan kişinin teknik bilgi ve donanımını, o yörenin geleneğini ve içerisinde yaşayan kişilerin gereksinimlerinin neler olduğu anlaşılabilir.

1.2. Dereiçi (Kıllıt) Köyü Coğrafi Konumu ve Tarihi

Mardin iline bağlı Savur ilçesi Tur Abdin Bölgesi olarak adlandırılan bölgenin batısında yer almaktadır (SYP, 2016: 80). Engebeli bir arazi üzerine konumlanan Savur'da yüksekliği 900-1.100 m olan yaylalar bulunup yaylaların üzerinde tepe ve sırtlar vardır. İlçe karşılıklı duran iki tepe çeperindeki yerleşim alanından oluşmaktadır. Topografyaya göre şekillenmiş olan kent; sokaklar, konaklar, hamamlar, geleneksel evleri ve kendine özgü kent dokusu ile özgün bir kimlik kazanmıştır. Kentin bütünü planlı bir şekilde gelişmeyip dönem dönem eklemeler halinde gelişim göstermiştir. Çarşı geniş bir meydan ile sonlanıp çarşıdan mahallere geçiş dar sokaklar ile sağlanmaktadır. Bölge genel olarak kayalık alanlardan oluşmuştur ve dolayısıyla ilçenin güney bölgesinde ve Dereiçi (Kıllıt) Köyü içerisinde mağaralar yer almaktadır (Halifeoğlu, 2006: 79).

Dereiçi (Kıllıt) köyü ise Savur ilçesine bağlı, genellikle Süryanilerin yaşadığı önemli bir yerleşim alanıdır. Savur- Midyat yol güzergahında olan köyün Mardin'e uzaklığı yaklaşık 50 km, Savur ilçesine uzaklığı ise 5 km'dir (Görsel 4) (SYP, 2016: 204).



DEREİÇİ (KILLIT) KÖYÜ

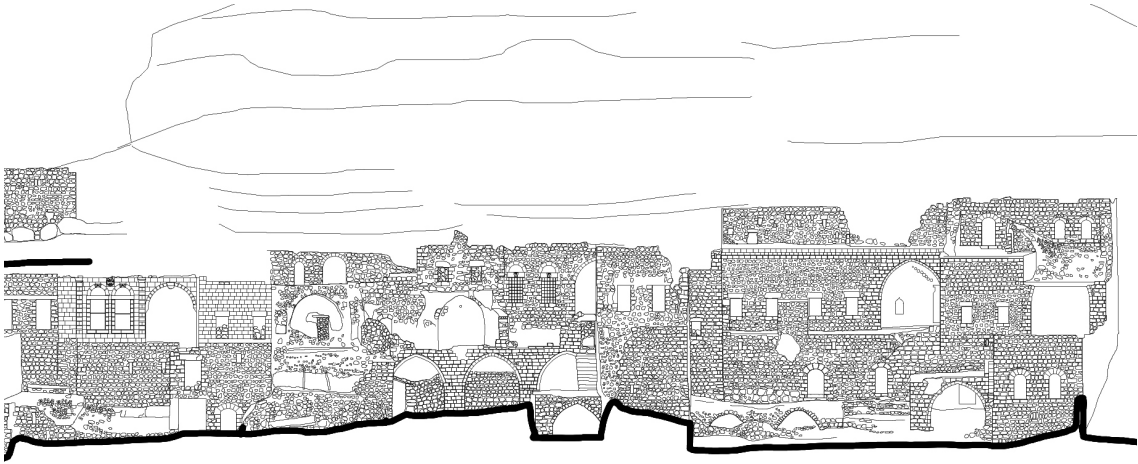
Görsel 4. Dereiçi (Kıllıt) Köyü konumu ve yakın çevresi (Google Earth görüntüsü üzerinden çalışılmıştır. Erişim Tarihi: 20.02.2024).

Köyün nüfusu çoğunlukla Süryani, Arap ve Kürtlerden oluşmaktadır. Köyde Protestan, Katolik ve Ortodoks (Süryani) mezheplerine ait kilise ve manastırlar yer alır. Dereiçi Köyü üç ayrı mezhebin beraberinde getirdiği üç farklı mimari üslubun bir arada bulunduğu nadir yerleşim alanlarından biridir. 1914-1915 yıllarında ise meydana gelen siyasi olaylardan dolayı Süryanilerin köyden göç hareketleri başlamıştır. Göç hareketlerini dönemsel etkiler (6-7 Eylül olayları; Almanya ve İsveç gibi ülkelerin Süryanilere sığınma hakkı vermesi vb.) tetiklemiş, 1984 yılında bölgede yaşanan terör olayı da zirve yapmasına neden olmuştur. Bu olayların sonucunda Süryanilerin büyük kısmı Tur Abdin Bölgesinde yaşadıkları mekânı terk etmişlerdir (Güç Işık, 2014: 742). 1980'lerden günümüze göç hareketlerinin ve nüfus değişikliğinin en net örneği Dereiçi (Kıllıt) Köyü'dür. Dereiçi Köyü'nde meydana gelen göç hareketlerinin etkileri geleneksel köy dokusuna da yansımıştır. Köydeki geleneksel yapıların süreç içerisinde bakımsız kalması yoğun tahribatlara ve yıkımlara neden olmuştur.

2. Savur Mimarisi ve Kiliseleri

Dereiçi (Kıllıt) Köyü bağlı olduğu Savur ilçesinin benzer özelliklerini mimaride de devam ettirmektedir. Her iki yerleşim alanı da benzer coğrafi ve iklimsel koşullara sahiptir. Bu

durum, mimari tercihlerde ve yapı malzemelerinde benzerliklere yol açmıştır. Geniş avlular veya dar sokaklar güneşin etkilerine karşı korunma amacıyla kullanılmaktadır. Dereiçi (Kıllıt) Köyü'nde inşa edilen yapılar da genellikle Savur ilçesindeki yapılar gibi yerel malzemelerle yapılmıştır. Bu malzemeler arasında bölgede çokça bulunan sarı kalker taşı ve ahşap önemli bir yere sahiptir. Her iki yerde de yaygın olarak kullanılan geleneksel yapım teknikleri vardır. Örneğin, taş işçiliği bu bölgelerde sıkça görülmektedir. Yapılarda genellikle yüksek tavanlar, kemerli girişler ve işlemeli ahşap detaylar bulunmaktadır (Görsel 5). Yapılarda örtü sistemi genel olarak beşik ve çapraz tonozdan oluşmaktadır. İklimsel faktörlerden kaynaklı yapıların duvarları kalın inşa edilip, yazları serin kışları sıcak olması amaçlanmıştır.



Görsel 5. Dereiçi (Kıllıt) Köyü silüeti (Savur Belediyesi arşivi, 2023).

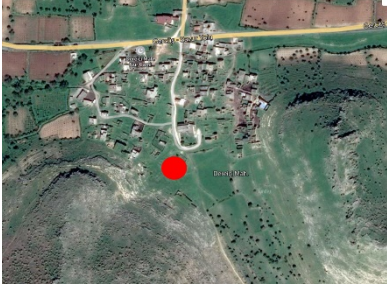
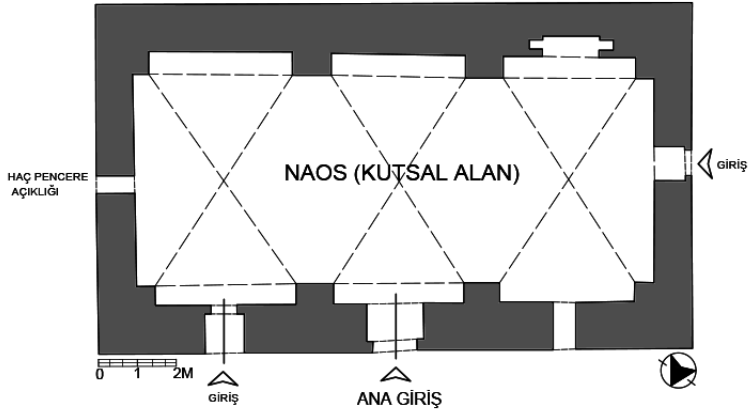






Bölgedeki kamusal yapılardan cami, kilise, çamaşırhane, şapel ve manastırların cephelerinde sade düzenlemeler görülmektedir. Geleneksel konutlar ise kamusal yapılara oranla süsleme bakımından daha zengindir. Süsleme türleri genel olarak taş, ahşap ve alçı malzemeler üzerine yapılmış; bitkisel-geometrik süslemeler, yazı ve mukarnasları içermektedir.

Savur'un doğusunda bulunan Tur Abdin Bölgesinde Süryanilerin dini mimarisinin gelişimi birçok farklı mimari yapı ile ortaya koyulmaktadır. Süryani mimarisine ait önemli yapılardan bazıları; kilise, manastır, katedral, şapel, inziva kuleleri / mağaraları, mağara kiliseler, kaya mezarları ve tapınaklar gibi yapılardır. Tur Abdin'de bulunan yapılardan öne çıkanları ise kilise ve manastırlardır. Çalışma kapsamında Dereiçi (Kıllıt) Köyü içerisinde yer alan Süryanilere ait Mor Petrus (Mor Mete) Katolik Kilisesi, Mor Yuhanna (Ortodoks) Kilisesi ve Protestan Kiliseleri incelenerek mimari özellikleri aşağıda verilmiştir.

2.1. Mor Petrus (Mor Mete) Katolik Kilisesi

Mor Petrus (Mor Mete) Katolik Kilisesi, Savur ilçesine bağlı Dereiçi (Kılıt) Köyü'nde yer almaktadır. Yine aynı köyde bulunan Ortodoks (Mor Yuhanna) Kilisesi'nin güneyindedir. Giriş açıklığının alınlığında bulunan kitabede yapının tam olarak ne zaman yapıldığına dair bir bilgi bulunmayıp, yapının Mayıs 1885 tarihinde Metropolit Mete Ahmar Dakno tarafından onarıldığı yazılmaktadır. Kilise yapısı inşa tekniği ve malzemesi bakımından 19. yüzyıla ait yapıların genel özelliklerini barındırmaktadır. Yapı doğu-batı aksında dikdörtgen planlı ve dıştan 10,20 x 17,70 m ölçülerinde yapılmıştır. Kilisenin duvarları 1,40 m kalınlığına sahiptir (Yıldız, 2011: 93). Yapı günümüzde metruk ve sağlam haldedir. Yapının köşe, pencere ve kapı kenarlarında kesme taş kullanılıp diğer alanlarda kaba yonu taş kullanılmıştır. Kilise, atrium ve etrafında şekillenen yapılardan oluşmaktadır. Yapının batı cephesinde bir adet, kuzey cephesinde iki adet olmak üzere üç tane giriş açıklığı vardır. Asıl giriş atriumun güneyinde yer alan geçiş açıklığından sağlanmaktadır. Onarım kitabesi de bu açıklığın üzerinde yer almaktadır. Kilisenin doğu duvarında haç şeklinde bir pencere bulunmaktadır. Güney duvarında dört tane duvar payesi mevcuttur ve payelerin arasında üç adet yarım daire kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır. Güneybatı köşede yarım daire kemerli büyük bir niş yer almaktadır ve bu nişin iç kısmında doğu-batı duvarında iki adet küçük niş açılmıştır. Güney duvarındakine benzer olarak kuzey duvarı da dört adet duvar payesi ile hareketlendirilmiştir. Kuzey duvarının ortasında yarım daire kemerli giriş kapısı ve üstte üç adet yarım daire kemerli pencere bulunmaktadır. Kuzeydoğu duvarında yarım daire kemerli ikinci bir giriş kapısı yer almaktadır. İçten çapraz tonozlu olan kilisenin üzeri, dıştan düz dam şeklinde yapılmıştır. Kilisenin iç mekânı sıvasız olup sade şekilde tasarlanmıştır. Kilisenin kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda 16,20 m, kuzey-güney doğrultusunda 3,40 m ölçülerinde, dikdörtgen forma sahip bir atrium yer almaktadır. Atriuma geçiş kuzeyde bulunan geçiş açıklığından sağlanmaktadır. Atriumun kuzey doğusunda yer alan yapı ise misafirhane, papaz evi ve lavabolardan oluşmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Mor Petrus (Mor Mete) Katolik Kilisesi uydu görüntüsü, plan ve görselleri.

Uydu Görüntüsü	Plan	
 <p>(Tapu Kadastro Gen. Müd. Parsel Sorgulama, (t.y.). Erişim Tarihi: 23.02.2024)²</p>	 <p>(Yıldız, 2011: 95)</p>	
Kilise Görselleri ³		
		
		

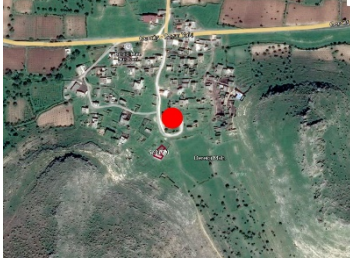
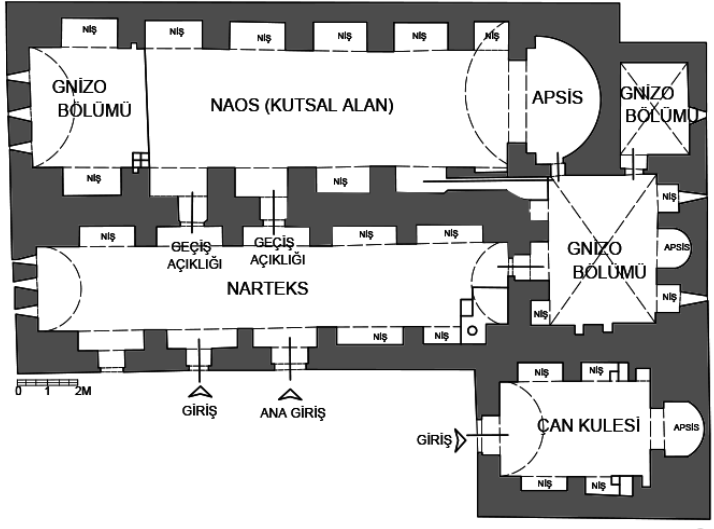
² <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/>.

³ Tablodaki görseller yazarın kişisel fotoğraf arşivinden kullanılmıştır (Genç, 2023).

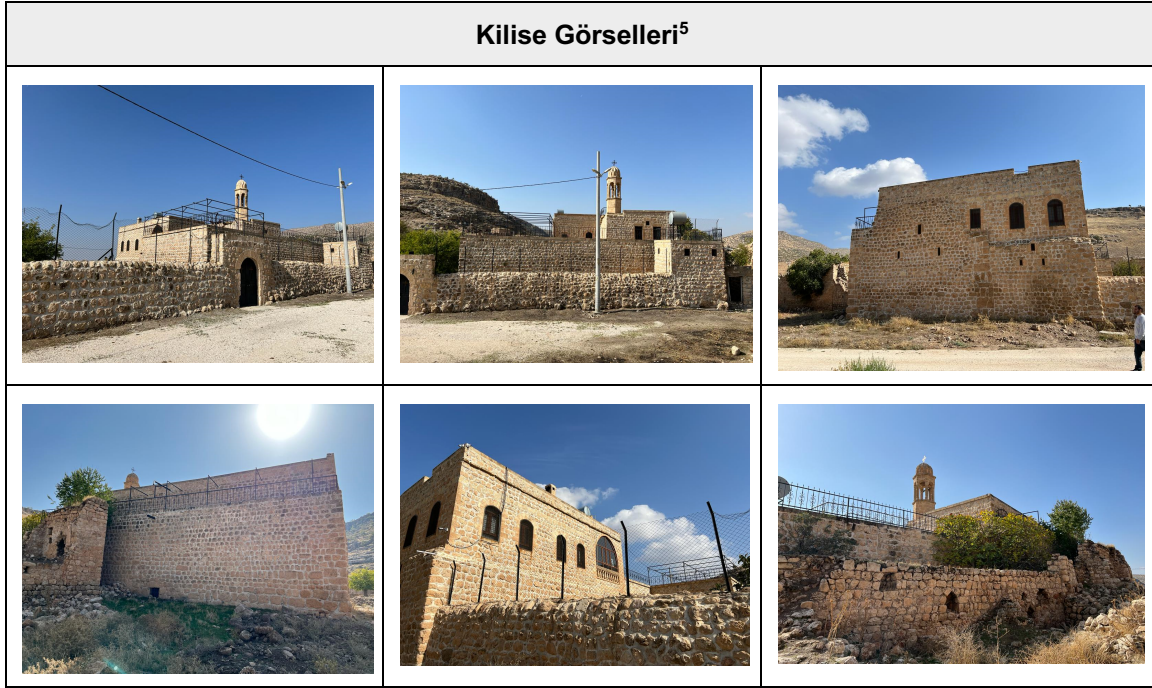
2.2. Mor Yuhanna (Ortodoks) Kilisesi

Mor Yuhanna Kilisesi, Savur ilçesinin Dereiçi (Kılıt) Köyü'nde yer almaktadır. Kilise de inşa kitabesi bulunmadığı için yapının tam olarak ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Ancak Gabriel Akyüz kilisenin yapımı M.S. 370'lere dayandırmaktadır. Giriş kapısının üzerinde de kilisenin 1955 yılında onarım geçirdiği yazmaktadır. Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 30.03.2007 tarih ve 356 sayılı kararı ile tescillenen yapı günümüzde halen kullanılır durumdadır (Yıldız, 2011: 83). Kilise iki katlı olarak dikdörtgen bir alana inşa edilmiştir. Kilisenin ön tarafında Süryani mezarlığı, kuzeydoğu köşesinde çan kulesi üst katında da medrese bulunmaktadır. Kilise yapısı dıştan 16,40 x 30,90 m ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan iki nefli plan tipine sahiptir. Yapının tavanında bölümlere göre içten beşik tonoz, çapraz tonoz ve yarım kubbe ile örtülü alanlar bulunmaktadır. Kilisenin kapı ve pencere kenarlarında düzgün kesme taş, diğer yerlerde kaba yonu taş kullanılmıştır. Kilisenin güneyinde yer alan narteks kısmına düz atkılı dikdörtgen formu bir kapı ile girilmektedir. Yine bu kapının batısında basık kemerli dikdörtgen formu başka bir giriş kapısı yer almaktadır. İç mekân narteks ve naos olmak üzere iki alandan oluşmaktadır. Naos bölümüne geçiş narteksin kuzeyinde yer alan iki geçiş açıklığından sağlanmaktadır. Güneybatıda düz lentolu dikdörtgen forma sahip pencere yer almaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Mor Yuhanna (Ortodoks) Kilisesi uydu görüntüsü, plan ve görselleri.

Uydu Görüntüsü	Plan
 <p>(Tapu Kadastro Gen. Müd. Parsel Sorgulama, (t.y.). Erişim Tarihi: 23.02.2024)⁴</p>	 <p>(Yıldız, 2011: 85)</p>

⁴ <https://parselsorgu.tkgm.gov.tr/>.

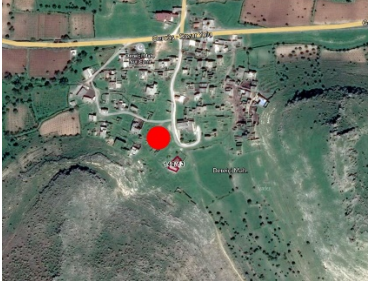
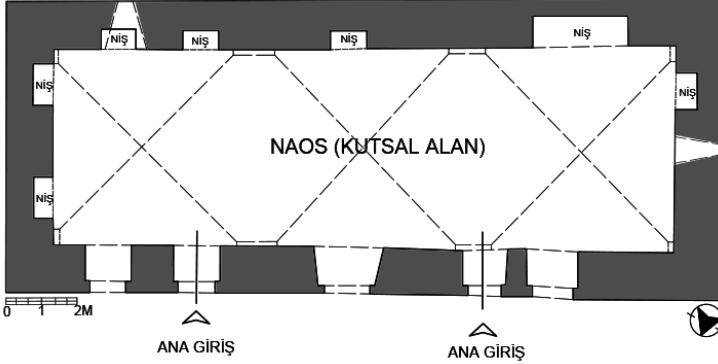








2.3. Protestan Kilisesi

Protestan Kilisesi, Savur ilçesine bağlı Dereiçi (Kıllıt) Köyü'nde yer almaktadır. İnşa kitabesi olmayan kilisenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir fakat Mor Petrus (Katolik) Kilisesi ile yapı malzemesi, inşa tekniği benzerliği göz önünde bulundurularak Protestan Kilisesi'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği düşünülmektedir. Yapı dıştan 5,60 x 13,80 m ölçülerinde doğu-batı yönünde konumlandırılmıştır. Dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Kilise ve atriumdan oluşan yapı kesme ve moloz taş kullanılarak inşa edilmiştir. Kiliseye, atriumun güneyinde bulunan basık kemerli 2 adet giriş açıklığından geçilmektedir. Yapı içten çapraz tonoz dışarıdan ise düz damla örtülüdür. Naos alanı dikdörtgen formludur. Naosun doğusunda platform ile yükseltilmiş bir ibadet alanı bulunmaktadır. Altıgen bir kasağa oturtulan çan kulesi altı payenin taşıdığı dilimli bir kubbe ile örtülmüştür. Doğu duvarında iki adet sivri kemerli niş yer almaktadır. Güney duvarında sivri kemerli üç adet niş, güneybatı köşede yarım daire kemerli bir niş mevcuttur. Güney duvarı mazgal pencere ile dışarıya açılmaktadır. Batı duvarında alt bölümde sivri kemerli bir adet niş üst bölümde mazgal pencere bulunmaktadır. Kuzey duvarında ortada sivri kemerli pencere, pencerenin doğu ve batısında iç mahale geçişi sağlayan birer adet sivri kemerli kapı mevcuttur. Kuzeydoğu ve kuzeybatı da sivri kemerli birer adet pencere açıklıkları yer almaktadır. Kilisenin duvar ve üst döşeme yüzeylerine siva ve boya uygulaması yapılmıştır (Tablo 5).

⁵ Tablodaki görseller yazarın kişisel fotoğraf arşivinden kullanılmıştır (Genç, 2023).

Tablo 5. Protestan Kilisesi uydu görüntüsü, plan ve görselleri.

Google Earth Görüntüsü	Plan	
 <p>(Tapu Kadastro Gen. Müd. Parsel Sorgulama, (t.y.). Erişim Tarihi: 23.02.2024)⁶</p>	 <p>(Yıldız, 2011: 98)</p>	
Kilise Görselleri ⁷		
		
		

3. Bulgular

Bir yapının bıraktığı görsel etki sadece yapıyı kullanan kullanıcılar üzerinde değil, aynı zamanda yapının yanından geçen kişiler üzerinde de etkilidir. Bu nedenle yapılarının dış görünüşleri buldukları çevreyi doğrudan etkilemektedir ve kullanıcılar tarafından estetik

⁶ <https://parselorgu.tkgm.gov.tr/>.

⁷ Tablodaki görseller yazarın kişisel fotoğraf arşivinden kullanılmıştır (Genç, 2023).

beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığıyla da ilgilidir. Yapıların sağladığı estetik ifade büyük oranda cephe sistemleri ile oluşturulan biçimsel anlam ile oluşturulmaktadır. Bu kapsamda yapıların görsel olarak incelenmesi, binanın yüklediği anlamların ortaya çıkarılması açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın amacına uygun biçimde Süryanilerin Dereiçi (Kıllıt) Köyü'nde inşa etmiş oldukları; Mor Petrus (Mor Mete) Katolik Kilisesi, Mor Yuhanna (Ortodoks) Kilisesi ve Protestan Kiliselerinin cephe giriş düzenleri, yapısal öğeleri, yapıım tekniği ve malzemeleri analiz edilmiştir. Mimari özellikleri açısından Süryani kültüründeki farklı mezheplerin izlerini ne düzeyde taşıdıkları ele alınmıştır.

3.1. Kiliselere Ait Cephe Düzeni Analizi

Dereiçi (Kıllıt) Köyünün genel kazanç kaynağı konum, topografya ve iklimin etkisi ile eski zamanlardan bu yana tarım ve hayvancılık olmuştur. Bu nedenle Dereiçi Köyü'nde yer alan geleneksel yapıların genel olarak dağınık şekilde bireysel konumlandığı ve bahçeli olarak inşa edildiği görülmektedir. Yapıların parsel içindeki konumlanmaları ise çeşitlilik göstermektedir. Bu durum köyde inşa edilen kilise yapılarında da geçerlidir. Yapıların parsel içerisindeki çeşitlilikleri geleneksel yapıların cephe tasarımlarını da etkilemektedir. Mor Petrus Katolik Kilisesi ve Protestan Kiliselerinin, Mor Yuhanna Ortodoks Kilisesine oranla hacimsel olarak daha küçük yapıldığı görülmektedir. Bunun sebebi köydeki Ortodoks mezhebinin diğer mezheplere oranla çoğunluk sağlamasından kaynaklanmaktadır. Kilise yapılarının genel olarak iç mekân genişliğinin az olmasının sebebi ise Orta Çağ süresince ve yakın zamana kadar kiliselerin yağmalanmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Kilise yapılarında cephe karakteristiğini oluşturan temel unsurlardan biri cephe giriş düzenleridir. Cephe giriş düzenleri yapıyı kullanan toplumun kültürü, yapının bulunduğu coğrafya ve yapının işlevi gibi faktörlerle şekillenmektedir. Dereiçi (Kıllıt) Köyü'nde yer alan kilise yapıları bu parametre doğrultusunda incelendiğinde kilise yapılarına ait giriş düzenlerinin şekillenmesindeki başlıca etkenin topografik etkiler olduğu görülmektedir. Düz bir alanda konumlanmış olan Mor Petrus (Mor Mete) Katolik Kilisesi ve Mor Yuhanna (Ortodoks) Kiliselerinin cephe ortasından düz girişli olduğu, Protestan Kilisesi'nin ise cephe kenarından düz girişli olduğu görülmektedir. Merkezi girişe sahip bu kilise yapılarında giriş simetri ekseninde yer almaktadır ve toplum yapısındaki baskınlık giriş düzeninde de vurgulanmaktadır. Kenardan düz girişe sahip Protestan Kilisesi'nde ise giriş vurgusu hissedilmemektedir. Kilise yapılarının parsel içerisinde konumlanması da Süryani toplumunun içe dönük yapısı ile orantılı olarak yapı-bahçe-sokak ilişkisi üzerinden yürütülmektedir. Kiliseler bahçe içerisinde geri çekilmiştir. Ayrıca Süryanilerde Kilise yapısı içerisinde ve çevresinde defnedilmek çok önemli bir ayrıcalık olarak addedildiği için bu uygulama sıklıkla kullanılmıştır. Mor Yuhanna Kilisesinin bahçesi içerisinde de bir mezarlık alanı yer almaktadır (Tablo 6).

Tablo 6. Kiliselerin vaziyet planı ve cephe giriş düzenleri (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

	Mor Petrus (Mor Mete) Katolik Kilisesi	Mor Yuhanna (Ortodoks) Kilisesi	Protestan Kilisesi
Vaziyet Planı			
Cephe Giriş Düzeni			




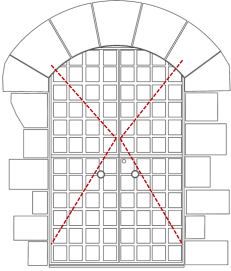
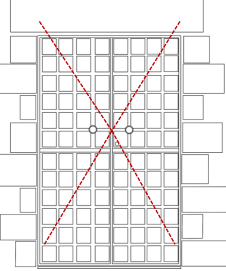
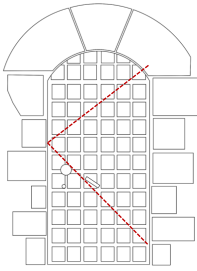
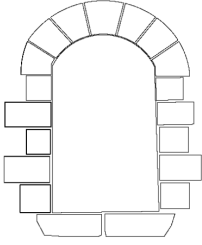
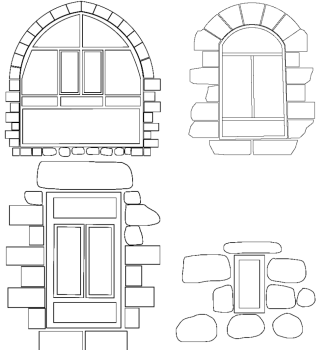
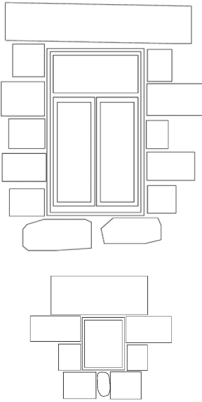
3.2. Kiliselere Ait Cephelerin Yapısal Öğe Analizi

Süryani kiliseleri cepheler bakımından içe dönük bir karakter sergilemektedir. Dışarıdan içeriye mekânsal geçit vermeyen bahçe duvarları kiliselerin sınırlarını çevrelemektedir. Kiliselerin kendi cepheleri ise genel olarak sağır duvarlardan oluşmaktadır.

İnşa edildikleri parsel içerisinde giriş kapıları bahçeye açılan kilise yapılarının giriş ve üst katları işlevselliğini simgeleyecek şekilde tasarlanmıştır. Süryani dini mimarisinde kapılar önemli bir yere sahiptir. Erken dönem kilise yapılarında ibadet mekânına açılan kapılar, geç döneme göre daha az bezemelidir. Dereici’nde incelenen kilise yapılarında ise kapı detaylarının genel olarak sade bir üslupla yapıldığı görülmektedir. Pencereler çoğunlukla tek bir sıra halinde ve aynı formun tekrar edilmesiyle ritim içerisinde oluşturulmuştur. Kilise yapılarında pencere düzenleri buldukları mekânın işlev ve boyutu ile şekillenmiştir. Karakter olarak içe dönük olan Süryani kilise pencereleri dışarıdan iç mekâna doğru genişlemektedir. Pencerelerin dar olmasının diğer bir sebebi ise bölgenin sahip olduğu karasal iklim koşullarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Yine kilise yapılarındaki pencereler eğim ve bahçeli yerleşim nedeniyle diğer yapıların mahremiyet olgusuna zarar verme kaygısı olmadan ön cephe üzerinde konumlandırılmıştır. Mor Petrus (Mor Mete) Katolik Kilisesinin kapı ve pencereleri birbirine benzer şekilde yarım daire kemerler kullanılarak inşa edilmiştir. Kilise yapıları üzerinde son yıllarda gerçekleştirilen müdahalelerden en çok etkilenen bölümler kapı ve pencere doğramalarıdır. Çağa ayak uydurma, kullanım zorluğu gibi nedenlerle pencerelerde özgün olmayan malzemeye sahip doğramalar kullanılıp giyotin sisteme rastlanılmamıştır. Kilisede kullanılan kapılar cephe düzleminde yer almaktadır. Kapıların güvenlik ve iklimsel faktörler doğrultusunda metal doğramaya sahip olduğu düşünülmektedir. Süryani

toplumunun çoğunlukla Ortodoks mezhebinden oluşmasından dolayı Ortodokslara ait Mor Yuhanna Kilisesi köyde ana kilise olarak adlandırılmaktadır. Kullanıcı kitlesi ile orantılı olarak bu yapının diğer yapılardan da daha büyük olduğu görülmektedir. Mor Petrus (Mor Mete) ve Mor Yuhanna (Ortodoks) Kiliseleri daha büyük yapılar olup giriş kapıları da boyutlarına paralel bir anlayışla çift kanat şeklindedir (Tablo 7).

Tablo 7. Kilise cephelerinin yapısal öğeleri⁸

Cephenin Yapısal Öğeleri			
	Mor Petrus (Mor Mete) Kilisesi	Mor Yuhanna (Ortodoks) Kilisesi	Protestan Kilisesi
Duvarlar			
Giriş Kapısı Detayı			
Pencere Detayı			

⁸ Tablodaki görseller kişisel fotoğraf arşivinden (Genç, 2023), çizimler ise yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Savur mimarisine ait ürünlere bakıldığında konut dışında kalan yapıların daha yalın olduğu göze çarpmaktadır. Kilise yapıları dini amaçla inşa edilip aynı zamanda kale niteliğindeki alanlar olduğundan ve mimarının getirdiği dönemsel özellikleri barındırmasından dolayı cepheleri oldukça sade tasarlanmıştır. Seçilen kilise yapıları incelendiğinde en dikkat çeken dekoratif öğenin kat döşemelerinin bitimini simgeleyen kat silmeleri olduğu görülmektedir. Kat silmelerinin yanı sıra duvarların hareketlendirilmesi kapı-pencere boşlukları ve payelerle sağlanmıştır. Dekoratif öğelerden bir diğeri ise yazıtlar olarak ele alınmaktadır. Bu öğe ise yalnızca Mor Petrus (Mor Mete) Katolik Kilisesinde görülmektedir (Tablo 8).

Tablo 8. Kilise cephelerinin dekoratif yapısal öğeleri⁹

	Parapet ve Korkuluklar	Silmeler	Yazıtlar
Mor Petrus (Mor Mete) Katolik Kilisesi			
Mor Yuhanna (Ortodoks) Kilisesi			

⁹ Tablodaki görseller yazarın kişisel fotoğraf arşivinden kullanılmıştır (Genç, 2023),



Kilise yapılarında yer alan süslemeler kiliseye gelen kullanıcıların ruhani harmoniyi hissetmesini sağlamak amaçlı yapılan unsurlardır. Dereiçi Köyü'nde yer alan Süryani Kiliseleri'ndeki süslemelerde aşırıya gidilmemesinin ve haç işaretlerinin Mor Petrus Katolik Kilisesinde sadece giriş cephesinde ve Protestan Kilisesinde ise yan cephe duvarında yer almasının sosyal baskılarla ilintili olduğu düşünülmektedir.

3.3. Kiliselere Ait Cephelerin Yapım Tekniği ve Malzeme Analizi

Kilise yapıları genel olarak bölgede yer alan 19. yüzyıla ait yapıların yapım tekniği ve malzeme özelliklerini barındırmaktadır. Yapıların inşasında yerel malzeme olan sarı kalker taşı ana yapım malzemesidir. Yapının büyük bir bölümünün inşasında kaba yonu taş kullanılırken bazı özelleşmiş alanlarda (cephe köşeleri, çan kulesi, kapı ve pencere kenarları vb.) düzgün kesme taş kullanılmıştır. Savur'da inşa edilen sivil mimari ve kamusal binaların yapımında kullanılan taşın yerel bir malzeme olmasının yanı sıra kalıcılığı da tercih sebeplerinden biridir. Süryani toplumunun dönem dönem saldırılara uğraması ve kilise yapılarının kale amaçlı alanlar olarak kullanılmalarından kaynaklı taş ana yapım malzemesi olarak tercih edilmektedir. Yapılar içeriden çapraz-beşik tonoz, dışarıdan ise düz toprak dam ile örtülüdür. Yapıların iç kısımlarında sıva uygulamalarına yer verilmiş dışında ise taş görünümü yalın hali ile bırakılmıştır. Mor Yuhanna (Ortodoks) Kilisesi'nin bazı özgün kısımlarında özgün taş korkuluklar yer alırken bazı alanlarında ferforje korkuluklar bulunmaktadır.

Sonuç

Dini mekânlar, yalnızca ibadet amacıyla kullanılan yerler olmaktan öte, bir toplumun kültürel ve sosyal yaşamında önemli bir yere sahiptir. Süryani cemaatinde de bu durum benzer şekilde geçerlidir. Bu mekânlar, bireylerin ve toplulukların kimliklerini inşa etmeleri, kültürel belleklerini korumaları ve çeşitli ritüel ve törenlerle günlük hayatlarına anlam katmaları için merkezi bir rol oynar. İbadet mekanlarındaki cephe karakteri de içinde şekillendiği mimari kültürün yansımalarını kullanıcıya sunmaktadır. Bunu yaparken

içinde barındırdığı öge ve ilkeleri kullanır. Cephe giriş düzenleri, yapısal ögeler, mimari yapım tekniği ve malzeme cepheye karakter kazandıran unsurlar olarak değerlendirilir tarih boyunca sürekli değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Bu bağlamda çalışma, Süryanilere ait kiliselerdeki cephe dilini kullanarak farklı kültürlerin mimarilerindeki farklılık ve benzerliklerini göstermeyi amaçlamaktadır. Kilise yapıları üzerinde yapılan yerinde incelemeler sonucunda elde edilen verilerin analiziyle, biçimsel ifadelerin cephe tasarım ve değerlendirme sürecine etkileri değerlendirilmiştir. Dereiçi (Kıllıt) Köyü kiliseleri üzerinde yapılan analizler, cephelerin tasarımını etkileyen temel faktörlerin işlev, güvenlik, iklim koşulları ve büyük ölçekte kültürel yansımalar olduğunu ortaya koymuştur.

Kilise tasarımlarındaki işlev faktörü, kiliselerin ibadet mekânı olarak kullanılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla, kiliselerin iç düzenlemesi, ayinlerin nasıl icra edileceği, cemaatin oturacağı yerler gibi unsurlar bu faktör altında değerlendirilir. İşlev faktörü aynı zamanda kilisenin dış görünümünü de etkiler; örneğin, Mor Yuhanna (Ortodoks) Kilisesi ve Protestan kiliselerindeki çan kulesi gibi ögeler, ibadetin ritüellerini gerçekleştirmek için kullanılan alanları işaret etmektedir. Bu nedenle, Dereiçi (Kıllıt) Köyü kiliselerinin tasarımında işlev faktörü, kilisenin ibadet amaçlı kullanımına yönelik gereksinimlerin karşılanmasına odaklanmıştır.

Dereiçi (Kıllıt) Köyü kiliselerinde güvenlik faktörü, kiliselerin korunması ve cemaatin güvenliği açısından önemli bir rol oynar. Özellikle tarihi dönemlerde Süryani toplumuna ait kiliseler sıklıkla saldırılara ve yağmalara maruz kalmıştır. Bu nedenle kiliselerin tasarımında güvenlik önlemleri de göz önünde bulundurulmuştur. Dereiçi (Kıllıt) Köyü'nde kiliseler, yerleşim yerlerinin merkezine yakın ve aynı zamanda korunması daha kolay alanlarda konumlandırılmıştır. Bu üç kilisenin de birbirine çok yakın inşa edilmiş olması, savunma ve güvenlik önlemlerinin daha etkili bir şekilde uygulanmasına olanak tanımaktadır. Böylece cemaatin dayanışması ve korunma çabaları artırılmaktadır.

Dereiçi (Kıllıt) Köyü'nün bulunduğu coğrafyada genellikle sıcak ve kurak bir iklim hakimdir. Bu nedenle, kiliselerin cephe tasarımlarında serinlemeyi sağlayacak önlemler de dikkate alınmıştır. Yüksek tavanlar, geniş pencereler ve mazgal pencere açıklıkları gibi özellikler, hem iç mekanlarda serin kalabilmeyi sağlamak için tercih edilmiş hem de dış cepheyi şekillendirirken estetik bir görünüm sunmuştur. Bu tasarım özellikleri, cemaatin ibadet ve toplanma alanlarında rahatlıkla vakit geçirebilmesini sağlarken, aynı zamanda sıcak hava koşullarına karşı koruma sağlamaktadır.

Dereiçi (Kıllıt) Köyü'nde yer alan kilise cephelerinin tasarımı, köyün yerel mimari tarzı, geleneksel motifler, süslemeler ve yapı malzemeleri gibi kültürel unsurlardan da büyük oranda etkilenmiştir. Süryani dini mimarisinin önemli bir faktörü olan giriş kapılarının üç kilisede de cephe düzleminde yer aldığı gözlemlenmiştir. Merkezi girişe sahip Mor Petrus Katolik Kilisesi ve Mor Yuhanna Ortodoks Kiliselerinde, girişler simetri ekseninde konumlanmış ve vurgulanmıştır. Bu girişler genellikle yalın, dikdörtgen ve kemerli formlara sahiptir. Kapı ve pencereler genellikle yalın, dikdörtgen ve kemerli yapıdadır. Kiliselerin cephe unsurlarından biri olan kapı ve pencerelerdeki doğramaların zaman içerisinde değiştiği gözlemlenmiştir. İlk inşa edildikleri dönemlerde doğal malzemelerle yapılan bu alanlar, zamanla farklı malzemelere dönüşmüş ve dönemsel eklemelerle değişiklikler geçirmiştir. Bu değişimler sonucunda, yapıların orijinal kimliklerinde bazı kayıplar yaşanmıştır.

Kilise yapılarının farklı mezhep toplulukları tarafından inşa edilmesine rağmen aynı işleve hitap edip aynı bölgede bulunmaları, iklimsel ve topografik benzerlikleri kiliselerin büyük ölçüde birbirine benzemesine neden olurken, Süryani toplumunu oluşturan mezheplerin

yoğunluğuna göre ise kilise yapılarının boyutlarında farklılıklar görülmektedir. Bölgenin sahip olduğu mimari anlayış kilise yapılarında da devam ettirilmiştir. Bu durum, kiliselerin genel görünümünde benzerliklerin yanı sıra, farklı mezheplere ait kiliselerin özelliklerinde de belirgin ayrımların bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, kiliselerin mimari tasarımlarında hem ortak kültürel unsurların izleri hem de mezheplere özgü mimari özelliklerin yansımaları görülmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen kiliselerin bölgenin kültürel kimliğini ve tarihini büyük oranda yansıttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, kiliselerin mimari tarzı bölgedeki dini inançların ve geleneklerin bir göstergesi olarak da hizmet etmektedir. Bu bulgular, kiliselerin sadece dini amaçlarla değil, aynı zamanda yerel kültür ve tarihin bir parçası olarak da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Özetle, bu çalışmanın, yerel toplulukların tarihi ve kültürel miraslarını korumak ve gelecek nesillere aktarmak için önemli bir kaynak olabileceğini belirtmek gerekir. Bu bağlamda yapılan çalışmaların sayısının artırılmasıyla, söz konusu kiliseler sadece günümüzde değil, gelecek nesiller için de bir miras olarak korunabilir ve yaşatılabilir.

Kaynakça

- Almaca, P. (2022), *Kültürel Kimliğin Mekânsal Etkileri: Mor Gabriel Süryani Manastırı Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- Asatekin, N.G. (2004), *Kültür ve Doğal Varlıklarımız Neyi, Niçin, Nasıl Korumalıyız. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara.
- Conzen, M.R.G. (1960), Alnwick, Northumberland: a Study in Town-plan Analysis. *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, (27), s: iii-122.
- Conzen, MRG. (1981), The Plan Analysis of an English City Centre. In: Whitehand JWR (ed) *The Urban Landscape: Historical Development and Management: Papers by MRG Conzen*. Academic Press, London, s: 25–53.
- Conzen, M. R. G. (2004), *Thinking About Urban Form*. Urban Morphology, 1932-1998. Peter Lang.
- Demirarslan, D. (2020), Geçmişten Geleceğe Doğru Bir Geçiş: Kapılar, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(53), s: 1219-1243.
- Evren, M. (2023), Yok Olmaya Yüz Tutmuş Bir Kültür Mekânı Dereiçi (Kılıt) Köyü Örneği. *International Journal of Mardin Studies*, (IJMS), 2023, 4(1), s: 47-56.
- Güleçoğlu, H. N. (2019), *Artvin Geleneksel Evlerinde Cephe Tipolojisi Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Güç Işık, A. (2014), Süryani Cemaatinde Toplumsal Dönüşüm ve Siyasete Dâhil Olma, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, s: 739-760.
- Güsten, S. (2015), Turabdin'deki Süryani Taşınmazları Sorunu, İPM-Mercator Politika Notu, Arena Kağıtçılık Matbaacılık İç ve Dış Tic. Ltd. Şti, İstanbul.
- Halifeoğlu, F. M. (2006), Savur Geleneksel Kent Dokusu ile Sosyal Yapı İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5 S.17, s: 76-84.
- Hasol, D. (1999), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul.

- Koc, C. ve Aykal, F. D. (2018), The examination of Diyarbakir Urban Morphology After 1950 with Conzen Method: Yenisehir Sample, *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 8 (1), s: 39-54.
- Kozbe, G. ve Güngör, A. (2022) (edt), *Mardin İli Kültür Envanteri*, T.C. Mardin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Lasera Reklam Hizmetleri İç ve Dış Ticaret Limited Şirketi, Cilt III, Konya.
- Krier, R. (1988), "Architectural Composition", Academy Editions, London, s: 122-131.
- Küçük, Z. G. (2008), *Mardin ve Çevresinde Süryaniler*, Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Küçükerman, Ö. (1985), *Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi*, 2. Baskı, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 31-32, 68.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation, *Psychological Review* 50, s: 370-396.
- Onaran, K. (2000), *Malzeme Bilimi*, İstanbul: Bilim Yayın Teknik Yayınevi.
- Özmen, A. (2006). Tur Abdin Süryanileri Örneğinde Etno-Kültürel Sınırlar, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Özmen, A. (2017), Umudu Uzakta Aramak: Süryanilerin Turabdin'den Göçü. *Journal of Turkish Studies*, Studies.DOI:10.7827/TurkishStudies.11429
- Polat, H. (2016), *Bursa Kent Kimliğinin Bina Cepheleri ve Çatıları Üzerinden İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Rapaport A. (1969), House Form and Culture, Englewood Cliffs, *Geographical Review*, London, Vol. 59, No. 4, pp. 632–633.
- Savur Belediyesi. (2023), Savur Belediyesi arşivi.
- Selçuk S. ve Sorguç A. (2016), Sınırlanmıştan Sınıra: Sınırdan Arayüze: Sayısalardan Fiziksele, *Mimarlık Dergisi*, 388.
- SYP. (2016). <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/dokuman/savur-yonetim-plan/1692> Erişim Tarihi: 20.05.2024.
- Şimşek, O. (2003), *Yapı Malzemesi 1*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Uluengin, N. Y. (2000), *Osmanlı – Türk Sivil Mimarisinde Pencere Açıklıklarının Gelişimi*, Yem Yayınevi.
- URL-1: <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 24.11.2023.
- Yıldız, İ. (2011), *Savur'daki Tarihi Eserler*, İstanbul: Mardin Valiliği Kültür ve sanat yayınları.

Görsel Kaynakçası

Tablo 1. Kozbe, G. ve Güngör, A. (2022), (edt), *Mardin İli Kültür Envanteri*, T.C. Mardin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Lasera Reklam Hizmetleri İç ve Dış Ticaret Limited Şirketi, Cilt III, Konya, s. 23, 29, 30.

Görsel 1. Güsten, S. (2015), Turabdin'deki Süryani Taşınmazları Sorunu, İPM-Mercator Politika Notu, Arena Kağıtçılık Matbaacılık İç ve Dış Tic. Ltd. Şti, İstanbul, s. 2.

Görsel 2. Güleçoğlu, H. N. (2019), *Artvin Geleneksel Evlerinde Cephe Tipolojisi Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, s. 71.

Görsel 3. Genç, I. (2023). Yazarın kişisel arşiv verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Görsel 4. Dereiçi (Kıllıt) Köyü konumu ve yakın çevresi (Google Earth görüntüsü üzerinden çalışılmıştır. Erişim Tarihi: 20.02.2024).

Görsel 5. Savur Belediyesi. (2023), Dereiçi (Kıllıt) Köyü silüeti.

Tablo 3a. Tapu Kadastro Gen. Müd. Parsel Sorgulama, (t.y.). Erişim Tarihi: 23.02.2024.

Tablo 3b. Yıldız, İ. (2011), *Savur'daki Tarihi Eserler*, İstanbul: Mardin Valiliği Kültür ve sanat yayınları.

Tablo 3c. Genç, I. (2023). Tablodaki görseller yazarın kişisel fotoğraf arşivinden kullanılmıştır.

Tablo 4a. Tapu Kadastro Gen. Müd. Parsel Sorgulama, (t.y.). Erişim Tarihi: 23.02.2024.

Tablo 4b. Yıldız, İ. (2011), *Savur'daki Tarihi Eserler*, İstanbul: Mardin Valiliği Kültür ve sanat yayınları.

Tablo 4c. Genç, I. (2023). Tablodaki görseller yazarın kişisel fotoğraf arşivinden kullanılmıştır.

Tablo 5a. Tapu Kadastro Gen. Müd. Parsel Sorgulama, (t.y.). Erişim Tarihi: 23.02.2024.

Tablo 5b. Yıldız, İ. (2011), *Savur'daki Tarihi Eserler*, İstanbul: Mardin Valiliği Kültür ve sanat yayınları.

Tablo 5c. Genç, I. (2023). Tablodaki görseller yazarın kişisel fotoğraf arşivinden kullanılmıştır.

Tablo 6. Kiliselerin vaziyet planı ve cephe giriş düzenleri (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Tablo 7. Tablodaki görseller kişisel fotoğraf arşivinden (Genç, 2023), çizimler ise yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 8. Genç, I. (2023). Tablodaki görseller yazarın kişisel fotoğraf arşivinden kullanılmıştır.

Bu makale iThenticate intihal tespit yazılımıyla taranmıştır. / This article has been scanned by iThenticate plagiarism detection software.

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur. / In this study, the rules stated in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were followed.

Araştırma iki yazar tarafından yürütülmüştür (Katkı Oranı: %60-%40). / The research was conducted by two authors (Author Contribution: 60%-40%).

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır. / There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.